

„Knygos turi savo likimus“: Karaliaučiaus institucijų knygos ženklai Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomose knygose

Jolita STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, el. p. j.steponaitiene@lnb.lt

Ilgus metus Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijose kaupas ir saugotas dokumentinis paveldas dėl istorinių kataklizmų bei neabejotinų Lietuvos šviesuomenės pastangų tapo mūsų šalies istorijos ir kultūros paveldo dalimi. Jo sklaida ir populiarinimas leidžia atskleisti knygotyros dalį, kuriai pastaraisiais metais vis daugiau skiriama dėmesio, t. y. knygų nuosavybės ženklus. Istorinėms Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms bei asmeninėms bibliotekoms priklausiusių knygų ekslibrisai, lipdės, antspaudai, įrašai patys yra dokumentinis paveldas, svarbus ne tik informacinei, bet ir meninei prasme.

Reikšminiai žodžiai: bibliotekos; Karaliaučius; dokumentinis paveldas; istorija; knygos nuosavybės ženklai; ekslibrisai.

Pastaruoju metu Lietuvos ir kitų šalių knygotyroje daug dėmesio skiriama knygos nuosavybės ženklu, o ypač – istoriniams. 2002 m. kolegos Estijos nacionalinėje bibliotekoje surengė konferenciją, skirtą knygos nuosavybės ženklu. Joje pranešimus skaitė ir Lietuvos nacionalinės bei Vilniaus universiteto bibliotekų atstovai¹. 2003 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas surengė konferenciją „Knygos nuosavybės ženklai kaip knygos kultūros paveldas“. Pastarosios konferencijos pranešimų publikacijos² – reikšminga pagalba besidomintiems šia knygotyros sritimi. Sakydami „knygos nuosavybės ženklas“ mes jau įpratome galvoti ne tik apie ekslibrisą, bet ir apie įrašus, lipdes, antspaudus ir t. t. Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologijai skirtas dr. Arvydo Pacevičiaus straipsnis padeda juos vertinti ir priskirti reikiamai grupei³.

Imtis rašyti šį straipsnį paskatino tai, kad mūsų šalyje dar mažokai domimasi Karaliaučiaus kultūros ir mokslo institucijoms priklausiusių knygų nuosavybės ženklais, o tai, be abejo, įdomi tema. Kita priežastis pažvelgti į senojo Karaliaučiaus knygas buvo ta, kad 2005 m. šis Karalių miestas minėjo savo įkūrimo 750-ąsias metines (1255 m. kryžiuočiai čia pastatė pilį ir pavadino Karaliaučiumi (Königsberg) Čekijos karaliaus Pršemiso II Otakaro, kuris 1255 ir 1267 m. dalyvavo žygiuose prieš prūsus, garbei). Ta proga Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje buvo parengta paroda, kurioje eksponuota knygos ir archyviniai

dokumentai, iki Antrojo pasaulinio karo priklausę Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms. Parodos moto – sentencija „Habent sua fata libelli“ („Knygos turi savo likimus“) pasirinkta neatsitiktinai. Antrasis pasaulinis karas ne tik sulaužė milijonų žmonių likimus, bet ir pakeitė kultūros, mokslo, paveldo vertybių saugojimo vietas, galimybes jomis naudotis, tyrinėti. Karaliaučius, būdamas svarbus Lietuvos kultūros ir raštijos centras, nusipelnė, kad būtų paminėtas jam skirta paroda.

Kaip vieną iš straipsnio parašymo priežasčių galima būtų įvardyti ir tai, kad nuo 2004 m. Nacionalinė biblioteka, kaip ir Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, dalyvauja Osnabriuko (Vokietija) universiteto inicijuotame projekte „Senųjų spaudinių iš buvusių Karaliaučiaus bibliotekų ir archyvų apskaita ir įsisavinimas Vidurio ir Rytų Europos bibliotekose“ (vad. dr. Axelis E. Walteris). Šiame projekte jau sėkmingai dalyvauja Kaliningrado universiteto biblioteka, Torunės universiteto biblioteka, – iš viso 12 institucijų. Projekto galutinis produktas, virtualus Karaliaučiaus regiono bibliotekų katalogas, bus rezultatas didelio darbo, skirto išsiaiškinti, kokius nuostolius patyrė vienas žymiausių Vidurio Europos universitetų ir Karaliaučiaus krašto bibliotekos. Buvo surinkta daug medžiagos, kuri leidžia identifikuoti turimų knygų priklausomybės ženklus, nustatyti jų svarbą ir reikšmę bei pasidalyti informacija su kitais.

Kaip jau minėta, Lietuvos autorių straipsnių konkrečiai šia tema nėra, todėl didžiausia pagalba identifikuojant ir aprašant Nacionalinėje bibliotekoje esančių Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijoms priklausiusių knygų priklausomybės ženklus tapo minėto projekto vadovo dr. Axelio Walterio ir jo kolegų Wacława Gurskio, Piotro Kureko ir Tobiaso Sticho sudarytas rinkinys „Karaliaučiaus bibliotekų antspaudai, signatūros, ekslibrisai“⁴. Tai ne leidinys, o rinkinys kopijų Karaliaučiaus bibliotekų antspaudų, ekslibrisų, lipdžių įrašų, kuriais buvo žymimos vienai ar kitai Karaliaučiaus bibliotekai priklausiusios knygos. Prie kiekvienos kopijos pateikiama ir vertingų žinių, kaip šis ženklas buvo vartojamas.

Straipsnyje bus aptarti dažniausiai Nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkiniuose pasitaikantys Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijų knygos ženklai: ekslibrisai, antspaudai, lipdės, įrašai. Nebus nagrinėjami įspaudai viršeliuose. Tokių įspaudų yra, tačiau juos bus galima aprašyti straipsniuose, skirtuose Karaliaučiaus bibliotekų knygų įrišimams.

Identifikuojant ir aprašant minėtųjų knygų priklausomybės ženklus pasinaudota lenkų knygos ir bibliofilijos istoriko Janusza Tondelio monografijomis, skirtomis senosioms Karaliaučiaus bibliotekoms⁵, Prūsijos karaliaus Albrechto bibliotekai⁶, Karaliaučiaus pilies bibliotekai⁷, polonikos egzemplioriams Albrechto bibliotekoje⁸. Kadangi į Karaliaučiaus bibliotekas laikui bėgant pateko knygų ir iš kitų institucijų bei privačių bibliotekų, tų knygų priklausomybės ženklus identifikuoti padėjo Vokietijos valstybinės bibliotekos parengtas Vokietijos bibliotekų knygos ženklų katalogas⁹. Papildomų reikalingų žinių apie Karaliaučiaus bibliotekas galima surasti prof. Domo Kauno monografijoje, skirtose Mažosios Lietuvos knygai¹⁰ bei Mažosios Lietuvos knygynams¹¹.

Iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, t. y. kol netapo dėl karo veiksmų beveik visiškai sunaikintas, Karaliaučius buvo svarbus Europos universitetinis miestas. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos, kuri įkurta dar XVI a., fonde 1940 m. buvo sukaupta apie 650 tūkst. tomų. Tai buvo viena didžiausių Vidurio ir Rytų Europos universitetų humanitarinių mokslų literatūros bibliotekų, kuri vadinosi ne tik universiteto, bet ir Karališkąja bei Albertina (pagal universiteto pavadinimą – Prūsijos kunigaikščio Albrechto universitetas), o nuo 1918 m. ir valstybine. Čia buvo kaupiami specialūs kantianos, prūsistikos, baltistikos, rosikos ir muzikinių leidinių fondai, buvo vertingas lietuviškų ir lituaninių leidinių rinkinys, kuris pradėtas komplektuoti dar XVIII a. Po Pirmojo pasaulinio karo jame buvo apie 50 XVI–XVIII a. lietuviškų knygų, tarp jų beveik visi Martyno Mažvydo darbai, kitų Lietuvos raštijai, kultūrai ir istorijai svarbių veikėjų knygos ir rankraščiai.

Dėl XX a. vidurio istorinių kataklizmų Karaliaučiaus bibliotekų rinkiniai išsibarstė po Vokietijos, Lenkijos, Lie-

tuvos, buvusios Sovietų Sąjungos bibliotekas, pateko į privačias kolekcijas, dalis buvo negrįžtamai sunaikintos. Karaliaučiaus bibliotekų, archyvų ir muziejų rinkinių likimu Lietuvoje buvo susirūpinta jau 1945 m. Mokslininkai, lituanistai, istorikai, bibliotekų direktoriai ėmėsi organizuoti ekspedicijas į Karaliaučiaus kraštą lituanikai surinkti. Darbas truko beveik 10 metų. Taip nuo sunykimo buvo išsaugota nemaža dalis vertingo rašytinio, dokumentinio, istorinio paveldo¹².

1946 m. Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas nutarė sudaryti komisiją iš Karaliaučiaus srities parvežtoms knygoms ir dokumentams paskirstyti. Ekspedicijoje dalyvavo ir tuometinis Valstybinės centrinės (dabar – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo) bibliotekos direktorius Juozas Rimantas. Tada ši biblioteka dar neatliko nacionalinės bibliotekos funkcijų bei buvo įsikūrusi Kaune. J. Rimantas buvo tos nuomonės, kad didžiausia dalis Karaliaučiaus rinkinių turi patekti į Kauną, tradiciškai svarbų mokslo ir kultūros centrą.

Valstybinei centrinei bibliotekai teko dalis Mažosios Lietuvos aktų rinkinių, Karaliaučiaus universiteto bibliotekos knygų, dalis bibliotekos archyvo (1824–1898 m. universiteto bibliotekos susirašinėjimas su įvairiomis organizacijomis, privačiais asmenimis dėl knygų gavimo, privalomojo egzemplioriaus, XIX a. knygų inventoriaus sąrašai ir kt.). Ekspedicijų vadovų susitarimu šiai bibliotekai turėjo atitekti germanikos rinkiniai.

Pagal pagrindinius knygų nuosavybės ženklus – ekslibrisus, lipdes, antspaudus, įrašus – galima atsekti ankstesnę knygų priklausomybę ne tik valstybinėms, bei ir asmeninėms bibliotekoms. Dažniausiai tai buvo profesūros ar dvasininkų luomo atstovų bibliotekos, mat pastarieji, neturėdami tiesioginių palikuonių, dažniausiai savo bibliotekas testamentu palikdavo mokslo įstaigoms. Ne vieną biblioteką ištiko varžytinių likimas¹³.

Neabejotina vertybė yra XVI a. teologo ir poeto, bibliofilo Pauliaus Speratuso (Paul von Speratten, 1484–1551) bibliotekos knygos. Pauliaus Speratuso ekslibrisas, kurio buvo net 11 variantų, yra vienas ankstyviausių ekslibrisų Rytų Prūsijoje (žr. 1 iliustraciją). Jis atliktas tuo laikmečiu labai populiaria medžio raižinio technika. Kai kurie variantai spausdinti Hanso Weinreicho spaustuvėje, toje pačioje, kur dienos šviesą išvydo Martyno Mažvydo „Katekizmas...“¹⁴.

Seniesiems Karaliaučiaus knygos ženklu priskiriamas Karaliaučiaus pilies kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas. J. Tendelis, susipažinęs su Vokietijos knygotyryninkų darbais, daro išvadą, kad kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas, atliktas medžio raižinio technika, turėjo 9 variantus ir buvo spausdinamas didžiausioje XVI a. Karaliaučiuje Johanno Daubmanno spaustuvėje. Ši spaustuvė 1559 m. išspausdino M. Mažvydo išverstą „Forma chriškštima“¹⁵, o 1566 m. – M. Mažvydo „Gesmes chriškšoniškas, gedomas bažničosu per aduenta ir

kaledas ik gramniču...“¹⁶ Kadangi ekslibrisas reprezentavo kilmingą bibliotekos savininką, jame daug heraldikos elementų ir simbolių. Šis ekslibrisas buvo ne tik kelių variantų, bet ir skirtingų dydžių – nuo 229x178 mm iki 73x64 mm. Visus variantus vienija tas pats lotyniškas užrašas „ALBERTVS SENIOR DEI GRATIA MAR || CHIO BRANDENBVRGENSIS, PRVSSIAE, STETINIENSIVM, || Pomeraniæ, Cassubiorum ac Vandalorum Dux, Burggravius Norinbergensis || Rugiaeg. Princeps. &c.“ ekslibriso viršuje. Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose pavyko aptikti tik du šio egzemplioriaus variantus (žr. 2 iliustraciją).

XVII a. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos ekslibrisams priskiriamas kunigaikščio Boguslavo Radvilos (1620–1669) ekslibrisas, deja, Nacionalinės bibliotekos fonduose pavyko rasti tik vieną knygą su juo.

Dažnai aptinkamas XVII a. ekslibrisas, priklausęs Andreasui Hedio (1640–1703), Karaliaučiaus universiteto logikos ir metafizikos profesoriui. 1705 m. ši biblioteka buvo išparduota iš varžytinių¹⁷, todėl dalis jos pateko į Karaliaučiaus miesto biblioteką. Kaip ir daugelis to meto ekslibrisų, tai buvo mažas kūriny, atliktas vario raizinio technika¹⁸ (žr. 3 iliustraciją).

1719 m. į Karaliaučiaus universiteto biblioteką pateko prof. Davido Bläsingo (1660–1719) asmeninė biblioteka. Matematikos ir filosofijos profesorius D. Bläsingas savo beveik trijų tūkstančių vienetų biblioteką, kurioje buvo ir vertingų matematinių prietaisų bei numizmatikos rinkinių, universiteto bibliotekai paliko testamentu. Jo ekslibrisas, kaip ir daugelis to meto ekslibrisų, – vario raiziny. Lenkų knygos istoriko J. Tondelio teigimu, yra žinomi du D. Bläsingo ekslibrisai, tačiau vienas dažnai aptinkamas (taip pat ir Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose), o kitas yra labai retas¹⁹ (žr. 4 iliustraciją).

Tarp Karaliaučiaus knygų ženklų išsiskiria teologo, bibliofilo Teodoro Christopho Lilienthalio (1717–1782) bibliotekos ekslibrisas. T. Ch. Lilienthalis buvo Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojas, kaip ir jo tėvas Michaelis Lilienthalis (1686–1750). Manoma, kad T. Ch. Lilienthalis perėmė tėvo biblioteką, o kartu ir ekslibriso tradiciją ir pagrindinį simbolį – leliją²⁰ (žr. 5 ir 6 iliustracijas).

Tarp Karaliaučiaus bibliotekoms priklaususių knygų pavyko rasti ir XVII a. poeto Johanno Fridricho Lausono (1727–1783) ekslibrisą. 1769 m. jis savo biblioteką padovanojo Karaliaučiaus miesto bibliotekai. Apie tai liudija įrašas lotynų kalba „DELICIAE. LAVSONIAE. || DVLCIORI. PATRIAE. || DICATAE. MDCCLXVIII“. Ekslibrisas atliktas medžio raizinio technika²¹ (žr. 7 iliustraciją).

Didelis knygų rinkinys, turintis savo nuosavybės ženklus, – „Wallenrodtiana“. Pavadinimą ši biblioteka gavo nuo jos įkūrėjo Prūsijos dvarininko Martino von Wallenrodto (1570–1632) giminės pavardės. 1623 m. šioje šeimos bibliotekoje jau buvo 3000 knygų, tačiau tais metais, gaisro metu, biblioteka žuvo. Biblioteką rinkti buvo pra-

dėta iš naujo. 1722 m. Prūsijos karalius patvirtino Wallenrodų šeimos bibliotekos tvarkymo bei administravimo konstituciją ir ekslibrisą. 1909 m. Wallenrodų biblioteka (tuo metu jos fondą sudarė daugiau kaip 10 000 knygų) buvo inkorporuota į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, dalis knygų atiteko Karaliaučiaus katedrai. Wallenrodų bibliotekos rinkinius sudarė ne tik knygos, bet ir senieji archyviniai dokumentai ir rankraščiai, žemėlapiai, gaubliai, monetos²².

Jau minėtos knygų paskirstymo komisijos nutarimu, Wallenrodų bibliotekos rinkiniai turėjo atitekti Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai. Suprantama, kad tiksliai kontroliuoti knygų judėjimą pokario metais nebuvo nei laiko, nei žmonių, todėl komisijos nutarimų ne visada buvo laikomasi. Todėl Nacionalinei bibliotekai atiteko ir Wallenrodų bibliotekos dalis, kurioje buvo ir du inkunabulai, vienuolika XVI a., keturiasdešimt XVII a. knygų²³.

Plačiau žinomas Wallenrodų bibliotekos ekslibrisas buvo sukurtas 1711 m. vario raizinio technikos būdu²⁴ (žr. 8 iliustraciją). Jo pagrindą sudaro Wallenrodų šeimos herbas ir įrašas „WALLENRODIADUM MAGNIS MAIORIBUS || ORTA HUNC RELIQUIS IUNXIT BIBLIOTHECA || LIBRIS UTERE CONCESSO LCTOR TIBI || MUNERE RITE CUNCTAQVE PATRONIS || FAUSTA PRECARE MEIS“. Senosios (iki XX a. pr.) knygos beveik visos žymėtos šiuo ekslibrisu. XX a. pr. atsiranda ir antspaudai su įrašu „Wallenrodt“ (žr. 9 iliustraciją). Rekonstruojant istorinę Wallenrodų biblioteką svarbios knygos su provenienciniais įrašais, liudijančiais, kad jas įsigijo pirmasis šeimininkas Martinas von Wallenrodtas (1570–1632)²⁵ ar jo sekėjas, jauniausias sūnus Ernstas von Wallenrodtas (1615–1697) (žr. 10 iliustraciją). Suprantama, kad tokie įrašai aptinkami tik iki XVIII a. išleistose knygose. 1650 m. Ernstui von Wallenrodtui sutikus biblioteką perkelti į Karaliaučiaus katedros bokštą, 1675 m. jai tapus universiteto bibliotekos dalimi, o 1721 m. ją galutinai perdavus valstybei, bet visais atvejais pasilikus giminės kuravimo teisę, apie asmenybes, susijusias su šia biblioteka, žinių jau nepavyko rasti. 1909 m. Wallenrodų biblioteką inkorporavus į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, Wallenrodų bibliotekos knygos buvo žymimos rai-de „W“ šalia universiteto bibliotekos signatūros (žr. 11 iliustraciją).

Karaliaučiaus universiteto bibliotekos rinkiniuose svarbią vietą užėmė dr. Friedricho Augusto Gottholdo kolekcija. F. A. Gottholdas (1778–1858), vokiečių pedagogas, muzikos teoretikas, turėjo surinkęs daugiau kaip 25 000 pavadinimų (apie 55 000 tomų) rinkinį, testamentu jį paliko Karaliaučiaus universiteto bibliotekai (1858 m.), kurioje buvo saugomas kaip atskiras rinkinys „Gottholdiana“ ir atskirai tvarkomas²⁶. F. A. Gottholdas Lietuvai nusipelnė dar ir tuo, kad parašė pirmąjį specialų straipsnį apie lietuvių liaudies melodijų išraiškos priemones, vienas

svarbiausių jo tyrimų objektų buvo Mažosios Lietuvos muzikinis folkloras²⁷.

Pasakyti labai tiksliai, kiek F. A. Gottholdo bibliotekos knygų pateko į Lietuvos nacionalinę biblioteką, sunku, nes jos išskirstytos į įvairių skyrių fondus priklausomai nuo išleidimo laikotarpio. Atidžiau peržiūrėję Retų knygų ir rankraščių skyriaus rinkinius nustatėme, kad tai gausiausias Karaliaučiaus universiteto bibliotekai priklausęs rinkinys Nacionalinės bibliotekos fonduose. Jau tarp XVI a. knygų surastos 184 knygos²⁸, neabejotinai priklausiusios F. A. Gottholdo kolekcijai. Didžiąją dalį sudaro knygos vokiečių kalba, tačiau pasitaiko ir lotynų kalba. Tai filosofijos traktatai, mokslo veikalai, pamokslų rinkiniai, knygos, kurias leido žymūs Vakarų Europos spaustuvininkai – Aldai, Elzevyrai. Atskirai būtų galima kalbėti apie F. A. Gottholdo muzikinių knygų ir rankraščių natų kolekciją, kuri saugoma Nacionalinės bibliotekos Muzikos skyriuje. F. A. Gottholdas savo knygas žymėjo keturkampiu juodo rašalo antspaudu su įrašu „GOTTHOLDSCHE BIBLIOTHEK“, kuris paprastai buvo dedamas ant knygos antraštinio lapo (žr. 12 iliustraciją).

Knygų priklausymą A. F. Gottholdo kolekcijai rodo ir jų signatūrose vartojama didžioji (G) raidė (žr. 13 iliustraciją). Informatyvumo prasme labai svarbūs yra F. A. Gottholdo įrašai knygoje. Jie ne tik rodo knygos priklausomybę, bet ir teikia daug svarbios informacijos apie aplinkybes, kuriomis viena ar kita knyga buvo įsigyta ir pan. (žr. 14 iliustraciją).

Į atskirą grupę galėtume išskirti pačiai Karaliaučiaus universiteto bibliotekai, įkurtai dar 1642 m. kartu su Karaliaučiaus universiteto pirmtaku partikuliaru, priklausiusias knygas. Kalbant apie bibliotekos rinkinius, reikia atkreipti dėmesį į tą faktą, kad tai ne tik šio universiteto bibliotekos sukomplektuotos knygos, bet ir į biblioteką įvairiais laikotarpiais patekę privačių ar organizacijų bibliotekų rinkiniai. Pavyzdžiui, 1827 m. ji buvo sujungta su Pilies biblioteka ir pavadinta Karališkąja ir universiteto biblioteka, 1918 m. pervadinta Valstybine ir universiteto biblioteka. 1940 m. Karaliaučiaus universiteto bibliotekos fondą sudarė apie 650 000 knygų. Per tokį ilgą laikotarpį knygos priklausomybės ženklų – antspaudų būta labai įvairių.

Daugiausia knygų pažymėta antspaudu – stilizuota monograma „FWR“, reiškiančia Fridericus Wilhelmus Rex (žr. 15 iliustraciją). Ši monograma dažnai naudojama ir kaip „auksinis“ antspaudas ant viršelio, ir kaip įspaudas odiniame viršelyje.

Spėtina, kad po 1827 m. bibliotekos sujungimo knygos žymėtos antspaudu „BIBLIOTHECA REGIOMONTANA“ (žr. 16 iliustraciją).

Karaliaučiaus universiteto bibliotekos knygas žymėjo ir kuklus antspaudėlis „UB“ (Universitäts Bibliothek) (žr. 17 iliustraciją) bei antspaudas su labai konkrečiu užrašu „Zur Universitate Bible“ (žr. 18 iliustraciją). Atskirai norėtume paminėti specialųjį šios bibliotekos ekslibrisą,

kuriuo buvo žymimos knygos, nurodant tas knygas bibliotekai dovanojusiojo pavardę (žr. 19 iliustraciją).

Karaliaučiaus valstybinė ir universiteto biblioteka turėjo savo signatūrų sistemą. Lipdės su signatūromis buvo klijuojamos ant knygų nugarėlių. Signatūrą sudarė nuo vienos iki trijų raidžių (trečioji raidė visada buvo graikiška), nuo vienženklių iki keturženklių skaitmenų. Signatūroms charakteringas pliuso ženklas. Tokia pat signatūra buvo rašoma knygos viršelio vidinėje pusėje viršutiniame kairiajame kampe. Po signatūra rašoma ankstesnės priklausomybės signatūra. Pavyzdžiui, raidė G reiškia, kad knyga priklausė F. A. Gottholdo bibliotekai. Šalia raidės esantys skaičiai reiškia buvusią signatūrą²⁹ (žr. 13 iliustraciją).

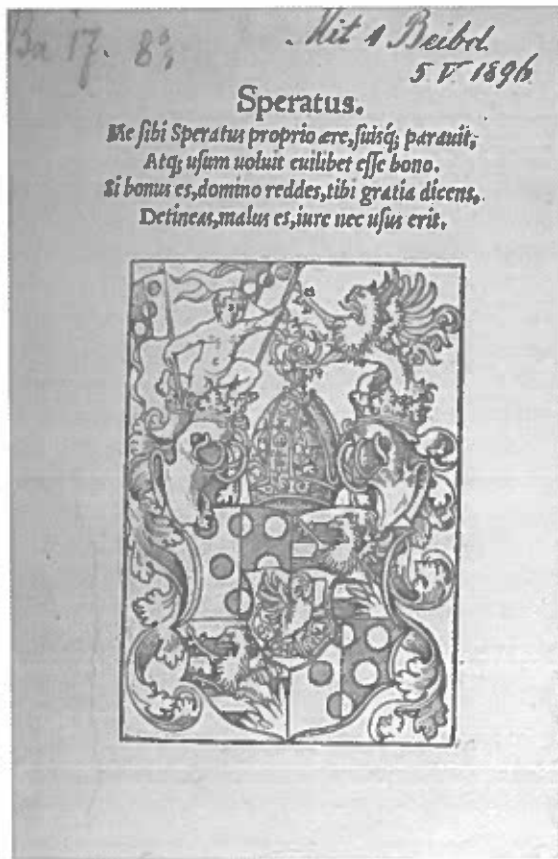
Nors yra žinomi mažiausiai trys Karaliaučiaus miesto bibliotekos antspaudai, Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus fonde pavyko rasti tik vieno pavyzdžio antspaudu pažymėtas knygas – tai keturkampyje (užapvalintais kampais) įrašas „STADTBIBLIOTHEK KOENIGSBER“ (žr. 20 iliustraciją).

Kaip jau minėta, knygos į bibliotekas patenka įvairiais keliais, o kiekvienas šeimininkas jas žymi savo priklausomybės ženklu. Todėl senosiose knygoje, kurių gyvenimas ilgas, randame ir po keletą antspaudų, ekslibrisų ir t. t. Visa tai rodo ryšius ir knygų judėjimą. Tik išsamūs tyrimai galėtų padėti išsiaiškinti, kaip Karaliaučiuje atsidūrė knyga su antspaudu „Ex Biblioth. Regia Berolinensi“, kuri 1795–1840 m. naudojo Berlyno karališkoji biblioteka³⁰ (žr. 21 iliustraciją).

Kaip tarpuniversitetinių ryšių pavyzdį galėtume paminėti knygą su Vroclavo universiteto bibliotekos antspaudu (žr. 22 iliustraciją).

Straipsnyje jau paminėjome bene svarbiausius Nacionalinės bibliotekos rinkiniuose aptinkamus Karaliaučiaus bibliotekų knygų priklausomybės ženklus, tačiau pavyko surasti vieną kitą mūsų minėtoje literatūroje neaprašytą ženklą, papildantį jau aptartus ekslibrisus. Daugelis šių knygų buvo A. F. Gottholdo rinkinio dalis. Paminėti būtų galima XVIII a. gyvenusių vokiečių leksikografo Iocherio Christiano Gottliebo (1694–1758) bibliotekos ekslibrisą (žr. 23 iliustraciją), advokato Johannes Kreutzerio (m. 1736) bibliotekos ekslibrisą (žr. 24 iliustraciją), Iohanno Carlo Gutermanno bibliotekos ekslibrisą (žr. 25 iliustraciją) bei Prūsijos karališkojo admiraliteto ir kolegijos Karaliaučiuje bibliotekos ekslibrisą (žr. 26 iliustraciją).

Susipažinus su Nacionalinėje bibliotekoje saugomų Karaliaučiaus mokslo ir kultūros institucijų knygų nuosavybės ženklais galima teigti, kad knygos su jais priklausė įvairioms Karaliaučiaus institucijoms bei žymioms asmeninėms bibliotekoms. Minėti knygų nuosavybės ženklai yra įvairių tipų: ekslibrisai, lipdės, antspaudai, įrašai. Senieji medžio ar vario technika atlikti ekslibrisai yra svarbūs kaip grafikos kūriniai. Būtent šie ženklai padeda rekonstruoti senųjų bibliotekų fondus, teisingas jų identifikavimas padeda išvengti klaidų.

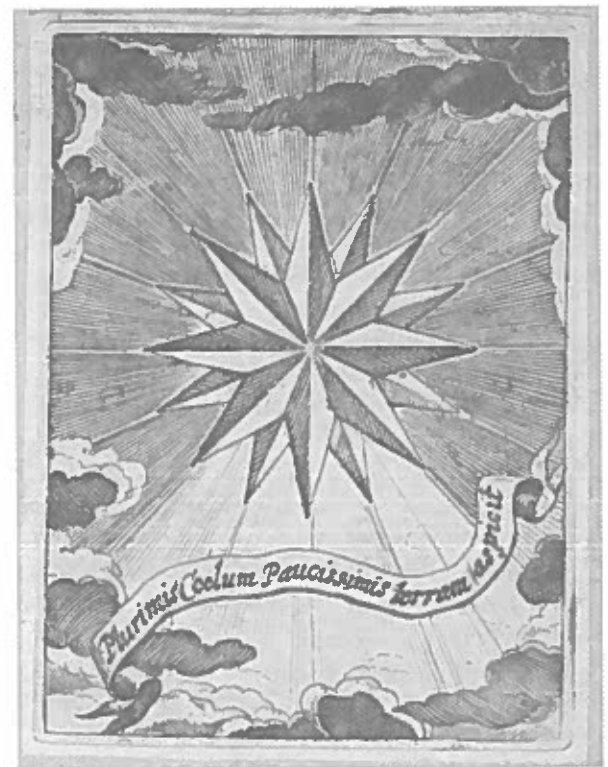
1.

2.

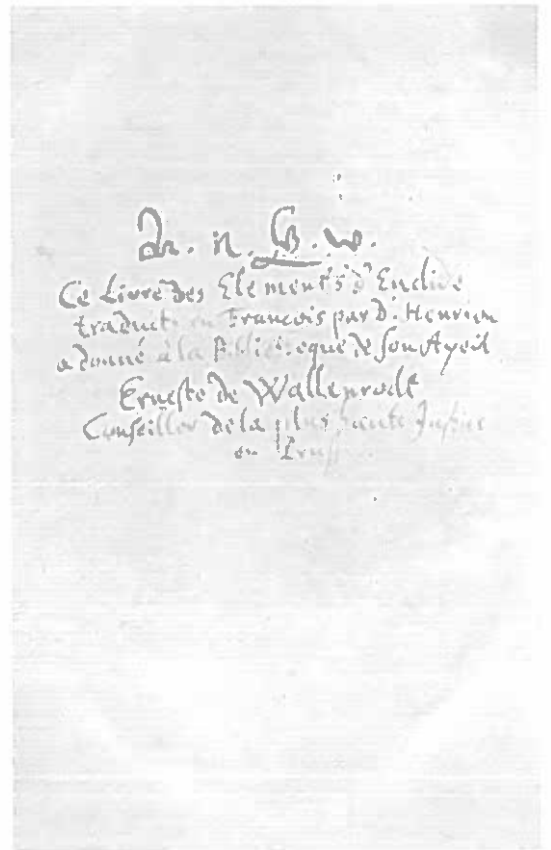
3.

4.

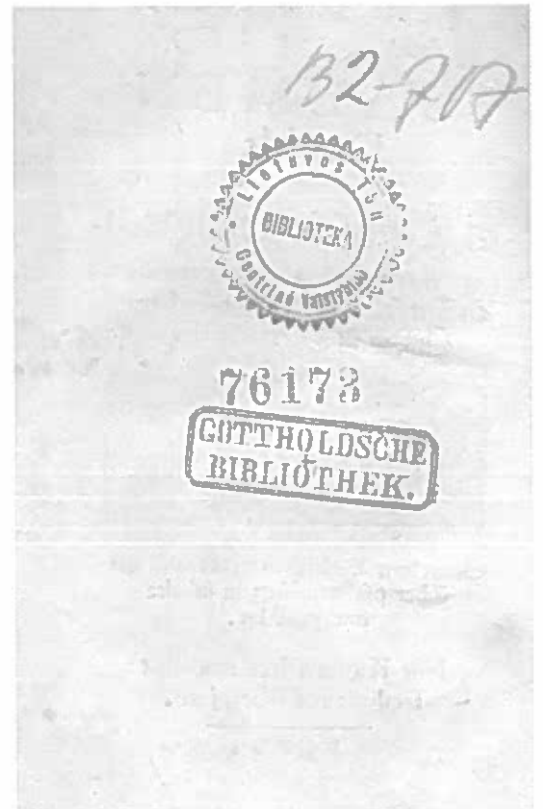
9.

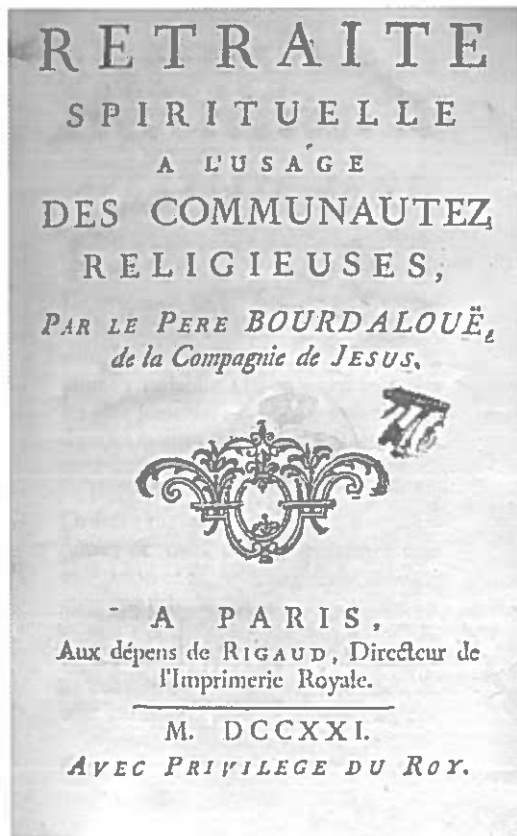
10.

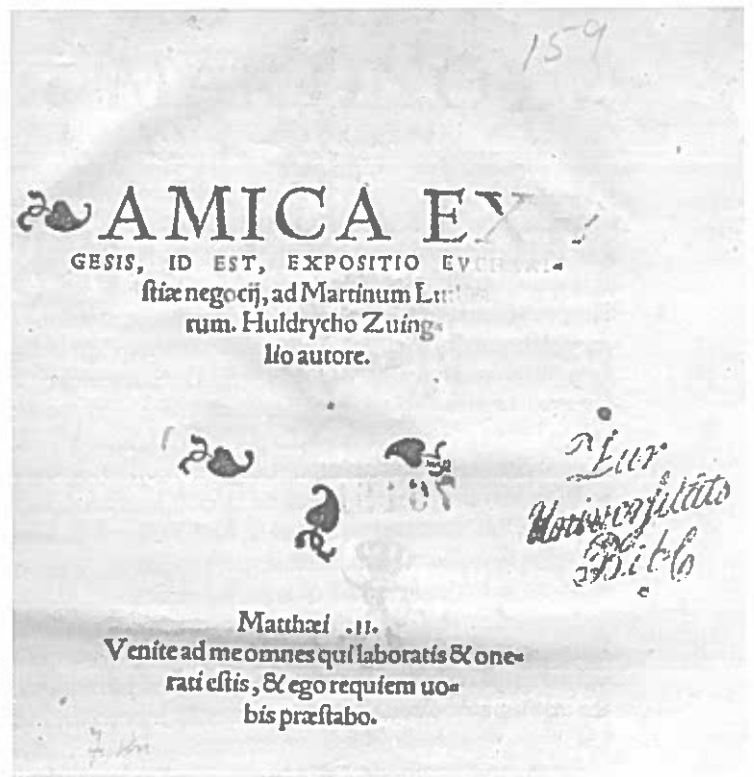
11.

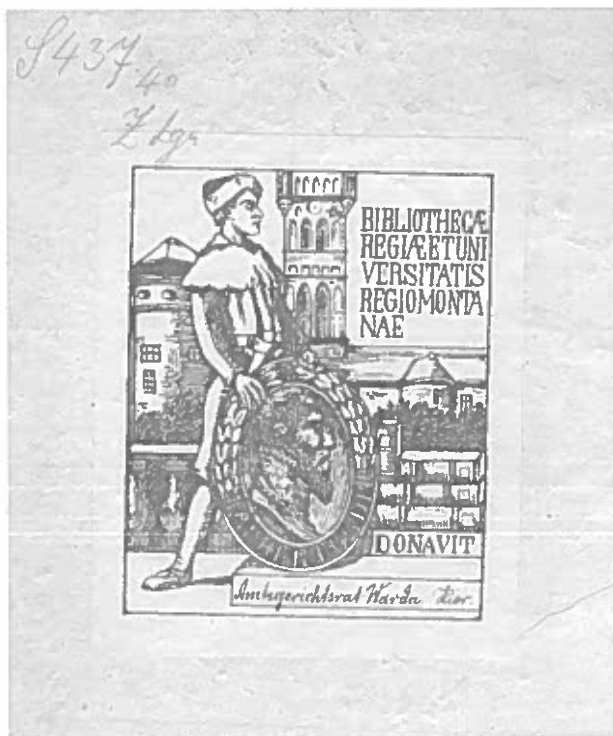
12.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

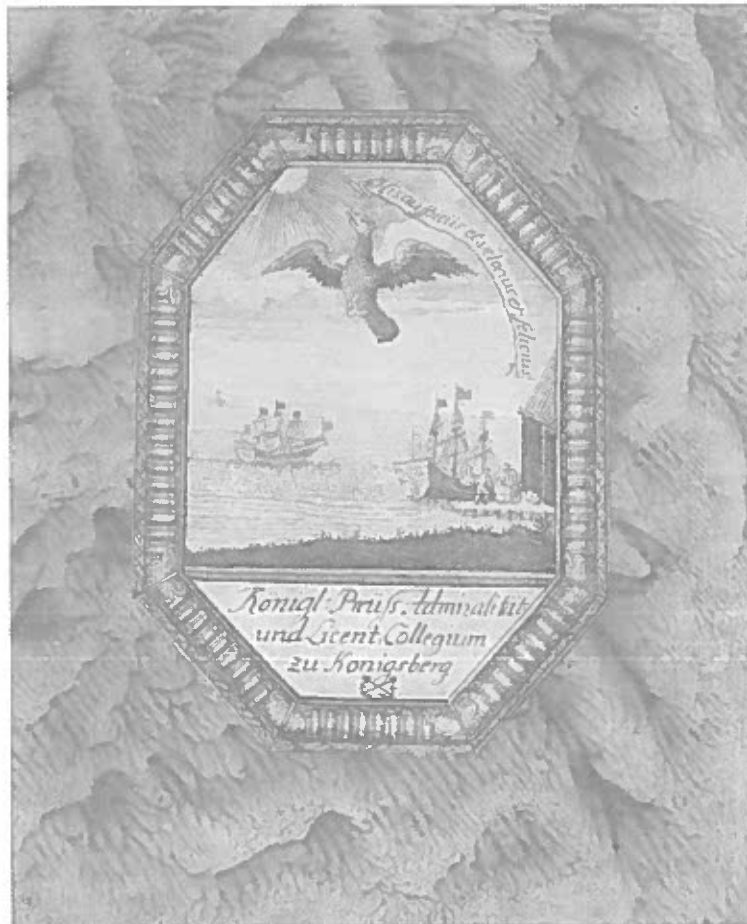
23.

24.

25.

26.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1 iliustracija	XVI a. teologo ir poeto, bibliofilo Pauliaus Speratuso (Paul von Speratten, 1484–1551) ekslibrisas
2 iliustracija	Karaliaučiaus pilies kunigaikščio Albrechto bibliotekos ekslibrisas
3 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto logikos ir metafizikos profesoriaus Andreaso Hedio (1640–1703) ekslibrisas
4 iliustracija	Matematikos ir filosofijos profesoriaus D. Bläsingo (1660–1719) ekslibrisas
5 iliustracija	Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojo Michailo Lilienthalio (1686–1750) ekslibrisas
6 iliustracija	Teologo, bibliofilo, Karaliaučiaus miesto bibliotekos valdytojo Teodoro Christopho Lilienthalio (1717–1782) bibliotekos ekslibrisas
7 iliustracija	Poeto Johanno Fridricho Lausono (1727–1783) ekslibrisas
8 iliustracija	Wallenrodtų bibliotekos ekslibrisas
9 iliustracija	XIX a. pab.–XX a. pr. naudotas Wallenrodtų bibliotekos antspaudas
10 iliustracija	Ernsto von Wallenrodto (1615–1697) įrašas
11 iliustracija	Wallenrodtų biblioteką inkorporavus į Karaliaučiaus universiteto biblioteką, pirmosios bibliotekos knygos buvo žymimos raide „W“
12 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo antspaudas
13 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo bibliotekos knygų signatūra
14 iliustracija	Friedricho Augusto Gottholdo įrašas
15 iliustracija	Stilizuota monograma „FWR“, reiškianti Fridericus Wilhelmus Rex
16 iliustracija	Karališkosios ir universiteto bibliotekos antspaudas
17 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos antspaudas
18 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos antspaudas
19 iliustracija	Karaliaučiaus universiteto bibliotekos ekslibrisas, kuriame nurodyta knygas bibliotekai dovanojusiojo pavardė
20 iliustracija	Karaliaučiaus miesto bibliotekos antspaudas
21 iliustracija	Berlyno karališkosios bibliotekos antspaudas
22 iliustracija	Vroclavo universiteto bibliotekos antspaudas
23 iliustracija	Vokiečių leksikografo locherio Christiano Gottliebo (1694–1758) bibliotekos ekslibrisas
24 iliustracija	Advokato Johanneso Kreutzerio (m. 1736) bibliotekos ekslibrisas
25 iliustracija	Iohanno Carlo Gutermanno ekslibrisas
26 iliustracija	Prūsijos karališkojo admiralteto ir kolegijos Karaliaučiuje bibliotekos ekslibrisas

¹ Marks of ownership in old books: history, description, attribution : International Scientific Conference National Library of Estonia, 12-13. 09. 2002 : abstracts. – Tallinn, 2002. – 58 p.

² Knygotyra. – T. 42 (2004).

³ Pacevičius, Arvydas. Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologija. <<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/knygot/42/tomas42.html>>.

⁴ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken : Eine Sammlung von Provenienzhinweisen zur Recherche nach Altdrucken Königsberger Provenienz. – Osnabrück, [2004]. – 9 p.

⁵ Tondel, Janusz. Książka w dawnym Królewcu Pruskim. – Toruń, 2001. – 325 p.

⁶ Tondel, Janusz. Srebrna Biblioteka księcia Albrechta Pruskiego i jego żony Anny Marii. – Warszawa, 1994. – 126, [2] p.

⁷ Tondel, Janusz. Biblioteka Zamkowa (1529-1568) księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu. – Toruń, 1992. – X, 194, [15] p.

⁸ Tondel, Janusz. Katalog poloników : Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca księcia Albrechta Pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. – Toruń, 1991. – XI, 49 p.

⁹ Bibliotheksstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 1998. – 264 p.

¹⁰ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knyga : lietuviškos knygos raida 1547-1940. – Vilnius, 1996. – 764 p.

¹¹ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos knygynai : (iki 1940 m.) : žinynas. – Vilnius, 1992. – 293 p.

¹² Marcinkevičius, Juozas. Lituaniškos paieškos Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo. <<http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/knygot/36/tomas36.html>>.

¹³ Acta der Königlichen (Schloss) Bibliothek zu Königsberg ... [Karaliaučiaus karališkosios pilies bibliotekos susirašinėjimo dėl išvaržomo monetų ir medalių rinkinio įsigijimo byla]. 1789-1823. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius. Mažosios Lietuvos istorinių aktų fondas. F103-458. 89 lap.

¹⁴ Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba. – Vilnius, 1969. – T. 1, p. 239.

¹⁵ Ten pat, p. 241.

¹⁶ Ten pat, p. 242.

¹⁷ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 9.

¹⁸ Tondel, Janusz. Książka ..., p. 285.

¹⁹ Ten pat, p. 287.

²⁰ Ten pat, p. 294-296.

²¹ Ten pat, p. 296.

²² Lavrinovich, K.K. Books from Koenigsberg in Kaliningrad. <http://www.libf.ru/restitution/conf/lavrinovitch_e.html>.

²³ Steponaitienė, Jolita. Vestiges of Königsberg libraries in the National Library of Lithuania. <<http://web.ub.uni-greifswald.de/frame/bibliotheca-baltica/symposium-band/volltexte/steponaitiene-re.pdf>>.

²⁴ Tondel, Janusz. Książka ..., p. 280.

²⁵ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 7.

²⁶ Müller, Joseph. Die musikalischen Schätze der Koeniglichen- und Universitäts-Bibliothek zu Koenigsberg in Pr. aus dem Nachlasse Friedrich August Gotthold's : nebst Mittheilungen aus dessen musikalischen Tagebuechern : ein Beitrag zur Geschichte und Theorie der Tonkunst. – Bonn, 1870. – P. [5].

²⁷ Mažosios Lietuvos enciklopedija. – Vilnius, 2000. – T. I, p. 513.

²⁸ Steponaitienė, Jolita. Vestiges of Königsberg libraries ...

²⁹ Stempel, Signaturen, Exlibris aus Königsberger Bibliotheken ..., p. 5.

³⁰ Bibliotheksstempel. Besitzvermerke von Bibliotheken in der Bundesrepublik Deutschland. – Berlin, 1998. – P. 21.

Summary

“Books Have Their Own Fate”: Book Signs of Königsbergian Institutions, Preserved in the Lithuanian National Library

Jolita STEPONAITIENĖ

Lithuanian book science has been currently paying considerable attention to book ownership marks. Historical book ownership marks are considered the most important. The subject is covered not only in single publications but also during international research conferences. The fact is that our country is not much interested in the ownership marks of books, possessed by cultural and research institutions of Königsberg, although this topic is undoubtedly noteworthy, has encouraged to write this article. The article discusses book signs of cultural and research institutions of Königsberg, mostly found in the collections of the Department of Rear Books and Manuscripts of the Lithuanian National Library: bookplates, stamps, wafers, and records.

Königsberg remained an important European University town until the end of the Second World War, i.e. a complete demolition of the town due to war actions. In 1940 around 650 thousand books were collected in the funds of the library of Königsberg University, which had been established in the 16th century. It was one of the largest libraries of humanities of Central and Eastern European universities. The Lithuanian intelligentsia started

organising expeditions aimed at transportation of vanishing documentary heritage to Lithuania immediately after the war. According to the agreement, the Central State Library (the former name of Lithuanian National Library) received a portion of Lithuania Minor act collections, some books from the Königsberg University Library and part of the Library archive.

The ownership marks of books, i.e. bookplates, wafers, stamps, and records allow tracing provenance of books – they may have belonged not only to public but also to personal libraries. Concerning the libraries of Königsberg, the books from the library of the famous 16th century theologian, poet and bibliophile Paul von Speratten (1484–1551) and one of his oldest known bookplates of Eastern Prussia, a widely known bookplate from the Wallenrodt library, a stamp marking the collection of the German pedagogue, music theorist Dr Friedrich August Gotthold (1778–1858) and other book ownership marks that are significant not only from information point of view but are considered as pieces of art are highlighted in the article.